DOI: 10.22559/folklor.397

folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:96, 2018/4

Halk İnancı ve Efsane İlişkisi*

The Relationship of Legend and Folk Belief

Patrick B. Mullen

*(Çev. Ahmet Tacetdin Hallaç)***

Halkbilimciler, uzun zamandan beri efsane ve halk inancı arasındaki ilişkiyi kabul etmiştir. Reidar Christiansen, efsane sınıfları çalışmasında *"Bu gibi efsanelerin ana işlevi kanıt olarak inancı diri tutmaya hizmet etmektir ve bu nedenle yeni kanıtlar daimî bir şekilde gereklidir."*[1] ifadelerini kullanır. Wayland Hand, benzer bir noktaya değinir *"Efsane, bağımsız edebi bir türün varlığına öncülük etmez…zira efsane halk inancının bir parçasıdır."*[2] İlişki temeldir ve pek çok çalışmada etkileşim modellerini belirlemeye ve tanımlamaya girişilmiştir. Linda Dégh, efsane ve halk inancı arasındaki ilişkiye dair tartışmada şöyle demektedir: "*Efsanenin doğal varoluşunda, sözde yerel veya inanç efsanesi, yaşayan halk inancının diğer tezahürleri ile birlikte iç içe, kopmaz haldedir."*[3] Lauri Honko ise halk inançları ve memoratların kapsamlı bir mukayesesini yapmıştır.[4] Ancak, belli başlı bazı sorular hala çalışmaya, incelemeye açıktır: Bir efsane işlevi, inancı nasıl destekler? Kaç tane çekirdek inanç, efsane bağlamına tâbîdir? Efsane ve memorat arasında halk inancı ilişkisi bağlamında ne farklar vardır? Özel bir bağlam içinde türlerin etkileşiminin analizini yaparak bu sorulara cevap vermeye çalışacağım.

* 1971). The Journal of American Folklore, c. 84, s. 334, sf. 406-413.

Not: Bu makalenin folklor / edebiyat' ta yayımlanması için çevirmene JAF yönetimince yazılı izin verilmiştir. (Editör)

Örnekler için kullandığım geleneksel efsaneler, 1967'de Teksas Körfezi kıyısındaki balıkçılardan toplanmıştır.[5] Efsanelerin bazıları genelleştirilmiş bir halk inancını ve diğerleri ise belirli, özel bir batıl inancı içermektedir. Genelleştirilmiş bir inanç ile bir batıl inancın arasındaki bu ayrım, Alan Dundes'in formüle ettiği gibi batıl inanç yapısı üzerine tesis edilmiştir: "Batıl inançlar bir veya daha fazla koşulun geleneksel ifadeleridir ve batıl inançlar birtakım işaretler ve diğer nedenlerle bir veya daha fazla sonuç verir."[6]

Örneğin, balıkçıların geleneksel bir batıl inançları vardır: "Eğer bir tekneye siyah bir çanta ile binersen (Sebep durumu), sana kötü şans getirir (Sonuç)." Genelleştirilmiş bir inanç bu basit yapıya sahip değildir; daha doğrusu "bir inanç, genel ve doğrudan bir ifade biçimindeki bir konuda normal olarak ifade edilir."[7] Misal olarak, "domuzbalığı, boğulmuş bir cesedi kıyıya itecektir." Bu ifade, kendisine temel teşkil eden bir sebep-sonuç yapısına sahip değildir ama yine de geleneksel bir halk inancıdır. Batıl bir inanç, bir halk inancıdır fakat bir halk inancı mutlaka bir batıl inanç biçiminde ifade edilmeye ihtiyaç duymaz.

Balıkçılar arasında "Cuma" günü balık tutmaya başlamanın kötü şans getireceğine dair olan yaygın bir inanış, batıl inancın efsaneye göre ilişkisini açıklamaya iyi bir örnektir ve inancı destekleyen bir efsane anlatılmıştır: *"Sanıyorum ki bu İngiltere kökenlidir. Onlar gemiyi Cuma günü denize indirmişler, geminin omurgasını Cuma günü kızağa kondurmuşlar, adını da Cuma koymuşlar, ilk seferini Cuma günü yapmış ve bir daha asla geri dönmemiş. Denizcilik tarihini kontrol edebilirsin."* Hikâye, 1885 yılında Fletcher Basset tarafından haber verilmiş olan denizci bilgisi üzerine yazılmış bir kitapta geçen göçebe bir efsanedir ve bu, o zamanlara ait geleneksel bir inanıştır.[8] Kaynak kişi, efsaneyi tarihin bir parçası olduğunu düşündüğünden beri bu hikâyeye açık açık inanır ve aynı zamanda onun tanıklığı, çekirdek batıl inancın toplam kabulünü ve uygulamasını da ortaya koymaktadır. Efsane, batıl inancı güçlendirmek için çalışır; inancın geçerliliği için kanıt sunar. Bu özel efsane, batıl inançtaki varlığına bağlıdır. Batıl inanç bilgisine sahip olmadan, efsane hayatî bir işleve hizmet edemeyecektir ve muhtemelen kaybolup gidecek ya da sırf eğlence olsun diye anlatılan bir masal olacaktır.

Cuma günü inancında olduğu gibi, batıl bir inanç bir tabu içerdiğinde, efsane çoğunlukla tabunun ihlal edilmesi ve bu ihlalin sonuçları ile ilgilenir. Bu da efsanenin altında yatan yapısal kalıba işaret eder. Efsane üzerine yapılmış pek çok çalışma Propp ve Dundes'in yapısal teorileri üzerine temellendirilmiştir.[9] Bess Lomax Hawes, geleneksel bir Meksika-Amerika efsanesi olan *La Llorona*'daki kalıba dikkat çeker.[10] Daniel Barnes, bir dizi kampüs korku efsanesi için aynı temel yapıyı formüle eder.[11] Bir Güney Amerika Kızılderili halk masalının ve buna ilişkin batıl bir inancın altında yatan ortak yapısal kalıbın karşılaştırmasında Dundes, çapraz-türe (cross-genre) dair yapısal çalışmalarının önemine dikkat çeker.[12]

Dundes'in yapısal modelinin Cuma efsanesine uygulanması şu şekildedir: Zımnî Yasaklama (asla Cuma günü seyahate çıkma), İhlal (tekne Cuma günü suya indirilir), Bir

Eksikliğin Formundaki Sonuç (tekne denizde kaybolur). Yasaklama ögesi, yapısal olarak ifade edilebilecek geleneksel batıl inançlara dayanır: Sebep Durumu (eğer Cuma günü ayrılırsan), Sonuç (kötü şans getirir). Altta yatan model, anlatıda ve batıl inançta aynıdır; Anlatıda, "yasaklama" ihlal edildiği için "koşul" mevcuttur ve efsanenin "sonuç" ögesi batıl inançtaki "sonuç" ögesiyle aynıdır. Yapısal olarak, efsane batıl inanca bağımlıdır; batıl inançta Sebep-Sonuç mevcut olmadan, Yasaklama-İhlal-Sonuç kalıbı olmayacaktır. Yapısal bağlılık, işlevsel bağlılığa paraleldir. Kalıbın bütünlüğü, inancı desteklemeye bir kanıt olarak, kötü şans "Sonuç"unun fonksiyonlarını göz önüne serer.

Benzer bir bağlılık, batıl inanç ve "birinci veya ikinci elden aktüel tecrübenin"[13] anlatması olan memorat arasında da mevcuttur. Honko'nun dediği gibi, memoratlar "doğrudan davranışı etkilemeye başlamış ve hayata geçmiş olan doğaüstü gelenekteki durumları ortaya çıkarır."[14] Davranış, balıkçılar arasındaki Cuma günü hakkındaki batıl inanç vasıtasıyla kesin olarak etkilenir ve bir memorat inanç üzerine temellenmiş eylemi göz önüne serer. Geleneksel Cuma efsanesini öyküleyen aynı kaynak kişi ayrıca *"Cuma günü hiç başarılı bir seyahat yapmadım ve hakikat budur. ...En son beş sene evvel Cuma günü rıhtımı terk ettim ve debriyaj düşünce Sabine'den öteye gidemedim."* Bu, Honko'nun analiz etmiş olduğu, bir ruhun gözlemlendiği doğaüstü tecrübenin aynı türünden değildir, oysaki bu, sihirli bir tabunun ihlal edilmesinin talihsizliğe sebep olduğu inancını barındıran doğaüstüdür. Hadiseden sonra kişinin eylemleri batıl inanç ve memorat üzerine temellenmiştir. Böylece bir memorat, bir batıl inançtaki kanaat nedeniyle bir akılcılaştırma gibi davranabilir.

Hem memoratlar hem de efsaneler, batıl inançlardan ziyade, özünde yaygın inançlara sahip olabilir. Bazı memoratlarda anlatı, inancın ifadesinden daha fazla önem arz eder. Memoratın kendi doğasından gelen bir inanca sahip olduğu sıklıkla söylenmiş olsa da ben inancı ayrı olarak hiç derleyemedim. Bu memorat tuhaf davranışlı bir kaptanla ilişkilendirilmiştir: *"Geminin direğine bir balta taşıyarak çıkar ve 'Yüce İsa' diye seslenirdi ve ondan kendisiyle [gök ile yer arasında] ortak bir noktada buluşmak isterdi, Tanrı'ya söverdi. Hiçbir şey elde edemeyince de deliye dönerdi. Onun bu başarısızlığını yine onun günahkârlığından bilirdik."* Buradaki inancın esası, bir batıl inanç geleneği kalıbında ifade edilebilir: Sebep Durumu (Eğer Tanrı'ya küfür edersen), Sonuç (şansın kötü olacak veya balık tutamayacaksın). Ama bu şekilde belirtilmiş hiç batıl bir inanç derlemediğim için bu, toplumun bir parçası olan genel bir inanç olarak isimlendirilmelidir. İnanç ile anlatı arasındaki ilişki, batıl inancın anlatıya olan ilişkisine çok benzer. Memoratlar hâlâ kanıt sunar ve grubun inancını destekler.

Pek çok halkbilimcinin ifade ettiği gibi, toplumun bir değeri veya normu bu memorat içerisinde yansıtılır. Değer, dinîdir: *Rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın*.[15] Kaptan bu normu ihlal ettiği için, anlatı Honko tarafından analiz edilen ve "norm ihlali ile başlayan tecrübeler"[16] ile alakalı olan bu memoratlara paraleldir. Bir normun çiğnenmesi açısından da daha önce sözü edilen temel efsane yapısıyla bu memorat ilişkilidir:

Zımnî Yasaklama (Tanrı'nın adını kibirle anma), İhlal (Kaptan direğe tırmanıp Tanrı'ya küfür eder), Bir Eksikliğin Formundaki Sonuç (Kaptan balık yakalayamaz). 'Sonuç', altta yatan toplumsal değerin önemini vurgulayan cezalandırma gibidir. Bu memoratın varyantlarında başka önemli sonuçların bahsi geçmiştir: Yıldırım çarptı veya kötü hava koşullarına yakalandı. Değer yönelimi, kaptana karşı adamların tutumları tarafından güçlendirilir: *"Günahkâr bir adamdı"* ve *"Böyle bir adamı duymak bile mide bulandırıcıdır."* Bu memorat ayrıca inancın davranış üzerine olan etkisini örneklendirir; bir kaynak kişi, kaptan direğe tırmandığında teknede çalışan bir adamı tanıdığını ve o adamın *"Kaptan içeriye girdiğinde adam işi bıraktı ve 'kaptan bir daha bu teknede yelken açamayacak'"* dediğini iddia etmiştir.[17]

Memoratlar, tamamen geleneksel efsaneler haline geldiği için, inanç ve memorat arasındaki ilişkinin batıl inanç ve efsane arasındaki ilişkiye benzemesi şaşırtıcı değildir. Honko'nun dediği gibi "Memoratlar çok defa anlatıldığında sistemli hale gelmeye ve kolektif bir geleneğe yaklaşmaya meyillidir."[18] Kaptanın direğe tırmanma hikâyesi, memorat ve efsane arasındaki bir geçiş durumudur. Kaynak kişilerin bazıları, bunun ilk elden bir tecrübe olduğunu belirtmiştir: *"Memlekette tanıdığım bir adam var. Onun sahiden direğe tırmanıp İsa'nın yüzüne doğru küfür ettiğini gördüm."* Başka biri, hakkında hikâye anlatılan kişinin babası olduğunu iddia etmiş ve birkaç diğer kaynak kişi de bu iddiayı desteklemiştir. Diğerleri, bunu ikinci elden bir tecrübe olarak anlatmıştır. Bu faktörler, bunun bir memorat olduğunu destekliyor ama diğer ögeler ise bunun bir efsane haline geliyor olmasını gösterir. Hikâye, kendisini bir fabulat veya eğlence efsanesine [entertainment legend] dönüştürebilecek -Honko›dan alınan iki ifadeyle- «heyecan verici bir tabiat"ın adeta "anlatı değeri"ne sahiptir.[19] Fabulatlardaki doğal bir inanç daha az önem taşır ve bu direğe tırmanma hikâyesi için kesinlikle geçerlidir.

Bu hikâyeyi gelişmekte olan bir efsane olarak gösteren diğer bir faktör ise "doğrudan kişisel dokunuş"u[20] yitirirken, kesin bir örüntüyü takip etmesidir. Varyantların birçoğu kişisel bir dokunuşa sahiptir, ancak hikâyenin dört farklı kaptan hakkında söylendiği gerçeği, hikâyenin anlatıldığı kadar kişisel olmadığını ve daha büyük bir halk geleneğinin bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Bu, gelişmekte olan bir efsane olarak Wayland Hand'in fabulat kavramlarından birine uymaktadır: *"Daha büyük halk topluluğunun şiirsel bir yaratımı."*[21] Bu nokta, Linda Dégh tarafından işlevsel bir seviyede desteklenmektedir, "*Efsanenin işlevi, oluşumunda ve performansında, masalınkinden (tale) çok daha kolektiftir."*[22] Hikâye, sözlü olarak aktarıldığı için zaten halkın yeniden yaratımına maruz kalmıştır.

Memorat gelişiminin sonuçları, ikinci elden bir anlatma olarak sunulan varyantlardan birinde görülebilir. Bir kaynak kişiye, teknesinin üstünde küfür eden ve sinirlenen kaptanı duyup duymadığını sorduğumda şöyle cevap vermiştir:

Ah, bunu biliyorum. Benimki duyum değil, onu biliyorum. Onu görmedim ama bunun doğru olduğunu biliyorum. İhtiyar Olsen, İsveçli bir kaptandı. Genç bir delikanlıyken bu

ülkeye geldi. Ben onu ilk olarak Georgia ve Florida'da balıkçılık yaparken tanıdım. Bu adam onunla birlikte üzerinde bir arma olan teknedeydi, ve onların .... ağları yırtıldı, bir şey veya başka bir şey oldu, işler ters gitti. İhtiyar Adam Olsen baltayı kaptı, direğe tırmandı ve şöyle söyledi "Aşağı in ve yarı yolda benimle yüzleş seni yaşlı beyaz kafalı orospu çocuğu." İşte böyle yaptı.

Bu, hem gerçekçi hem de daha eğlenceli hale getirmek için somut anlatı unsurlarını içeren memoratın tam ve ayrıntılı bir versiyonudur. Anlatıcı açıkça tarif ettiği hadiseleri hiç görmemiş olsa bile hikâyeye kuşkusuz inanmaktadır ve temel hikâyenin üzerini süslemiştir. Hikâyenin bu versiyonunda meselenin özü önemli görünmemektedir; adamın eylemlerinin yargısı hala ifade edilmesine rağmen cezalandırma yönü eksiktir. Eğer ceza boyutu eksikse, genelleştirilmiş bir inancın batıl inanç yapısından yoksun olduğu fikri desteklenir; Sonuç ögesi ne belirtilmiş ne de ima edilmiştir. Sonuç ögesi genel anlatı yapısından da yoksundur. Sadece bir memoratın çalışmasından, bunun genel bir yapısal gelişim modeli olup olmadığı kesin olarak tespit edilemez.

Tam teşekküllü efsanelerin yanı sıra memoratlar da sıklıkla belirli bir batıl inançtan ziyade genelleşmiş bir inanç üzerine dayanır. Balıkçılar bir teknenin uğursuzluk getirebileceğine inancına sahiptirler ama onlar uğursuzluk sebebini nadiren ifade ederler, başka bir deyişle, yapının 'Durum' ögesi ne belirtilmiştir ne de ima edilmiştir. Pek çok memorat ve bir geleneksel efsane uğursuzluk getiren teknelerden bahsetmiştir. Bu efsane aşağıdaki gibi anlatılmıştır:

Bunu okumuştum. Bir zamanlar İngiltere'de yapılan bir gemi varmış ve gemiyi yaparlarken bir adamı kaybetmişler. Ve geminin perçinleme işinin yapıldığı günlerde, onlar perçinleme işini yaparken, o adam geri dönmüş. Kaynak yapmamışlar. Kendi mesailerinde, perçinleri birbirinden iki inç kadar uzakta tutmaları gerekiyormuş. Bu yolla sızmayı engelliyorlar, üzerine metal örtüp daha sonra onu karşılıklı perçinliyorlarmış. Onlar bu adamı, gemiyi inşa ederken kaybetmiş ve nerede olduğunu hiç bilmiyorlarmış. Ve bu gemi hiç ilerlemeyecek, çalışmayacak, hiçbir şey yapamayacakmış. Üç yıl kadar sonra gemiyi parçalamaya karar vermişler, ama bunu da başaramamışlar. Gemiyi havuza çekip sökmeye başlamışlar ve o kayıp adamı gemide kaynaklanmış halde görmüşler. Onlar, bu sebepten dolayı gemiye hiçbir şey yapamadıklarına inanmışlar. Bunu birkaç sene önce okudum. Olayın hikâyesi budur. Ama bu gemiyi hiçbir şey yapmayacakları için alamadılar.

Kaynak kişi yazılı bir kaynaktan alıntılayarak bu efsaneyi doğrular ama aynı zamanda sözel bir efsanedir. Bir yapı, doğal inanç için formüle edilebilir: Sebep Durumu (Eğer bir adam inşa edilmekte olan bir gemide ölürse), Sonuç (Gemi uğursuzluk getirecektir); ama böyle bir batıl inanç meslekî grup içerisinde bulunmamaktadır. Efsane belirli bir batıl inancı destekleme işlevini yerine getirmez, ama genelleşmiş bir inancı destekler: uğursuz tekneler vardır. Bu özel efsane, inanca ihtiyaç duymayan bir fabulat olarak var olabilir ama bana anlatılan topluluk bağlamında halk inancıyla etkileşim içerisindedir.

Bu noktaya kadar, efsane ve memorata göre genelleşmiş inanç ile batıl inanç ilişkisini açıklamaya çalıştım. Diğer çapraz-tür ilişkileri, anlatma türleri arasındadır: memorat, efsane ve fabulat; ama yine burada batıl inanç (superstition) ve inanç (belief) göz önünde bulundurulmalıdır. Bunu en iyi gösteren anlatılar, rüzgârı satın almaya dair olan geleneksel denizci inancına dayanır.[23] Batıl inanç, anlatma olmaksızın kendi kendine var olabilir, *"Rüzgârı satın alabileceğine dair eski deyişler vardır. İstediğin rüzgâr miktarı ne olursa olsun; beş sent, on sentlik, çeyrek değerinde. Arkanı dön ve gemiden denize doğru at."* Bu batıl inanç, işe yaradığı iddia edildiğinde bir memoratın içinde de yer alır.

Onların rüzgârdan bir pâye almak için bozuk para attıklarını biliyorum. Bunun olduğunu gördüm. Moda olmasıyla alakası varsa bilmiyorum. Bunu ben de yaptım, bir inanç olarak değil, bir şey olacaksa sadece görmek için, ve komik bir şey olduğunu bilirsin; bu sürekli yapılır. Ve ne zaman yaparsan seni meraklandırır.

Kaynak kişi batıl inanca olan kısmi inancını sürekli rasyonalize eder ve memorat, inancını sürdürmek için kaynak kişiye yardım eder. Bir memorat, rasyonalizasyon ya da rasyonalizasyon içermesi gibi düşünülebilir ama her iki şekilde de davranış ve inanç dokusuyla iç içedir.

Özellikle takip eden ifadelerde kaynak kişinin yaptığı gibi tüm inancı içerdiklerinde, rüzgârı satın alma efsanelerinin eksiksiz anlatmalarında aynı durum geçerlidir:

Bu gerçek bir hikâyedir. Bu adam tekneyle denize açılma günlerinde, herkes orada bulunduğunda kendisi de oradaydı. Bu adamın bir karısı ve iki çocuğu teknedeydi, bana anlatılan bu şekildeydi. Şimdi bu sadece rivayet edilen bir hikâyedir ama doğru olması gerekiyor. Hell's Gate dediğimiz bir mekânımız vardı: adının nerden geldiğini bilmiyorum ama adı buydu. [Duraksadı] Big Ogeechee ile Little Ogeechee nehirlerinin gelip boğaza aktığı yerdir. Orada bir yarık vardır, işte oraya Hell's Gate derler; içinden geçip gidebileceğin bir yarık. Bu adam yelkenliden indi ve iki bozuk parayı denize fırlattı. Dedi ki "İhtiyar, bana rüzgârdan bir çeyrek değerinde parça ver." Ve bir parça esinti geldi, ardından "Ah, elli sent değerinde pâye ver bana" dedi ve denize elli sent fırlattı, biraz daha esinti geldi. Ardından "Bu kadar alıyorsak…" "bir dolar değerinde pâye ver" dedi ve denize bir dolar fırlattı. Hell's Gate'e gidip geri döndüğünde tekne alabora olmuştu ve içindekilerden sadece kendisi kurtarabilmişti. Karısını ve çocuklarını kaybetti. Şimdi bu hikâyenin doğru olması gerekiyor. Hell's Gate'de gerçekleşti. Ama demek istediğim bu eski, eski bir hikâye.

Batıl inanç maddi bir zemine oturtulmuştur; efsane, kesin bir mekânı, gerçek bir aile ve maddî detayları vermektedir. Bunlar efsaneye bir olasılık havası vermekte, inancın tüm aşamasını göstermekte ve balıkçının batıl inançlarını sürdürmesi için gereken kanıtları sağlamaktadır. Kaynak kişi Hell's Gate mekanının adını dört defa tekrarlamış ve Ogeechee ismini düşünmek için duraksamıştır. Hikâyeyi eğlence olsun diye anlatmış olsaydı, kesintiye uğramayacaktır. Tekraren hikâyenin doğruluğunu belirtmekte ve hikâyenin kendine anlatıldığı gibi olduğuna vurgu yapmaktadır. Hikâyenin tamamı, özellikle de ailenin öldüğüyle ilgili kısma doğru çok ciddi bir ses tonu ile anlatılmakta-

dır. Esasında kaydı ilk yazıya aktardığımda "ve çocuklar" kısmını atlamıştım çünkü bu kısmı çok sessiz bir tonda söylemişti. Efsanenin cezalandırma yönü, topladığım diğer varyantlardakinden çok daha şiddetlidir. Bu, batıl inanç özünün toptan kabul edilmesinin başka işaretidir. Efsane, batıl inancı desteklemek için görev yapar.

Efsanenin bu özel versiyonunda, inanç ve anlatı işlevsel ve yapısal düzeyde birbirine bağlıdır. Batıl inancın eksiksiz yapısal modeli şu şekildedir: Sebep Durumu (Eğer denize para fırlatırsan), Sonuç Bir (Rüzgâr elde edersin), Sonuç İki (Cezalandırılırsın). Anlatma eksiksiz olarak efsane kalıbını içerir: Zımnî Yasaklama (rüzgârı satın almamalısın), İhlal etme (adam rüzgâr satın alır), Bir Eksikliğin Formundaki Sonuç (adamın teknesi alabora olur, ailesini kaybeder). 'Bir Eksikliğin Formundaki Sonuç'un şiddetli olması, hikâyenin inanç işlevine vurgu yapar ve ayrıca ihlal edilen sosyal bir normun altında yatan hususa değinir: Adam, Tanrı'nın kendi doğa alanına müdahale etmeye teşebbüs etti ve cezalandırılmalıydı. Böylece bu efsane, Honko'nun memoratlar üzerine -bir kuralın ihlali ile başlayan ve efsanelere de uygulanabilen- prensiplerini göstermektedir. Bu efsanenin ikinci varyantı, azalan bir inanç derecesine işaret etmektedir.

Anakaranın diğer tarafı ve Fort Myers'ten nehir boyunca olan kısım Sanibel Adası'dır. Ada ve anakara arasında yelkenliyle posta taşıyan bir adam kalakaldı. Rüzgâr olmadığından zaten hareketsiz kalmıştı ve beş sent fırlatıp "Tanrım, beş sent değerinde rüzgâr gönder." dedi. Rüzgâr geldi ve yelkenlinin direklerini deviriverdi. Sağ salim karaya çıkabildi ve arkadaşlarından bazıları çok şanslı olduğunu söyledi. Ve o da şöyle karşılık verdi: "Evet, şanslıydım. Peki ya on sent atsaydım ne olacaktı?" Rüzgâr müthiş ucuz bir şey.

Efsane hâlâ maddi detaylara ve gerçekçi bir havaya sahiptir ama önceki hikâyelerden daha az şümullüdür. Hikâyeye gülünç bir ögenin eklenmiş olması ve daha az şiddet içeren bir Sonuç'a sahip olması başlıca nedenidir. Adamın ölmemesinden dolayı bir espri eklemesi daha yakışık almaktadır: "Peki ya on sent atsaydım ne olacaktı?" Bu, hikâyeye bir şakanın ahengini ve yapısını verir. Bu da bir batıl inancı desteklemekten daha çok eğlence için anlatılır; böylece, bir inanç efsanesinden ziyade fabulata yaklaşır. Bir geçiş formu olarak bu versiyon, mekân isimleriyle birlikte anlatıldığı için en azından kısmî bir inanç bulunmaktadır.

Efsanenin son varyantı kesinlikle eğlence için anlatılmıştır ve eğlencelik efsane ya da fabulat terimini alabilir.

Yaşlı bir kaptan, geminin güvertesinde bir aşağı bir yukarı yürüyormuş, gemi rüzgâr olmadığı için hareketsizmiş ve kaptan öylece bakıyormuş. Limana girmek istiyormuş. Elini cebine götürüp ve yarım dolar çıkarmış, denize doğru atıp demiş ki "bana yarım dolarlık rüzgâr gönder." Kaptan limana varmış ama nasıl? Geminin her tarafı darbe almaktan geminin direği ve armasından başka geriye hiçbir şey kalmamış. Kaptan demiş ki "yarım dolara bu kadar rüzgâr elde edebiliyorsan, elli sente ganimet elde edebilirsin."

Hikâye anlatıcısı, ağ tamircisi olarak çalışan emekli bir koy balıkçısıdır. Diğer varyantlar, tamamıyla farklı sosyal bir grup olan deniz balıkçıları tarafından anlatılmıştır. Deniz balıkçıları efsaneyi desteklemek için batıl inanca ihtiyaç duyarlar ama koy balıkçıları buna ihtiyaç duymaz.[24] Bu son iki versiyon ile tam inanç efsanesi arasında önemli biçimsel farklılıklar vardır. Son varyant, maddi hiçbir detay içermez, ne karakterin kimliğini oluşturacak bir girişim vardır ne de bir olasılık havasını verir. Eğlencelik efsane, karakterleri tanıtmak için belirsiz ifadeler kullanır: "Orada düşen *bir* adam vardı" ve "Eski *bir* kaptan"; oysa ki inanç efsanesi kesin bir sıfat kullanır: "*bu* adamın teknede karısı ve iki çocuğu vardı." İnanç efsanesinde belirli bir adam olması önemlidir ama eğlencelik efsanede herhangi bir adam da olabilir. Pek çok yönden eğlencelik efsaneler, 'efsane'lere nazaran daha çok şaka içerir. Bir inanç hikayesinin *(belief tale)* ciddi Sonuç yapısı kaybolur, bunun yerine bir şakanın güldürücü yapısı gelir. Üç anlatmada da kullanılan haber kipleri farklılık gösterir; son eğlencelik efsane geçmiş zamanı, şimdiki zaman ve geçmiş zamanın hikâyesini kullanılır: "istedi", "der" ve "yürüyordu." İnanç efsanesi sadece geçmiş zamanı kullanır. Anlatmayı tarihi bir bağlam içinde ele alarak ona inanç işlevi yüklemesi geçmiş zaman kullanımının etkisidir. Eğlencelik efsane için buna ihtiyaç duyulmaz; aslında bu şakalara daha yakın olan başka bir alandır; şakalar geçmiş veya şimdiki zaman ile anlatılabilir. Efsaneler geçmiş zamanda anlatılmaya eğilimlidir; bu makalede alıntılanan tüm inanç efsaneleri geçmiş zamanı kullanmaktadır.

İnanç efsanelerinde gerçek tarihin ortaya çıkması gibi, anlatmaların konsepti için geçmiş zaman kipinin kullanılması tek yoldur. Cuma efsanesindeki tarihe, doğrudan tek referans vardır: "Denizcilik tarihini gözden geçir" Diğer hikâye anlatıcıları uzak geçmişin hissini uyandırmak için ayrıntılara girdiler: "perçinleme işini yaparken adam geri dönmüş…", "mesai günlerinde…", "tekneyle denize açılma günlerinde, herkes orada bulunduğunda kendisi de oradaymış", "Ama demek istediğim bu eski, eski bir hikâye." Efsaneyi "tarihî" hale getirmek ve ona gerçeklik havası vermek vasıtasıyla uzak geçmişte bu düzeni kurmak, efsanedeki inancın sürdürülmesine yardım eder. Ayrıca, anlatıcının kendi zaman ve şartlarından doğaüstü bazı şeylerin hafifçe kaldırılmasıyla, anlatıcı aslında onu görmese bile ona inanabilir. Eğlence efsaneleri, kolayca inanılan efsaneler olmadıkları için, tarihi bir his uyandıracak ayrıntılı planlara sahip değildir.

Bir anlatmanın inanılıp hayatta kalmasından sonra içindeki inancın ölmesine ne sebep olur? Rüzgâr satın alma hikâyesi, Cuma efsanesi, uğursuz tekne hikâyesi ve direğe tırmanma memoratı, onları fabulat yapabilen ortak bir ögeye sahiptir. Direğe tırmanma hikâyesinde söylemiş olduğum gibi, inanç zayıfladığında ya da öldüğünde, hepsi onları besleyen temel bir "anlatma değeri"ne sahiptir. Honko'nun söylediği gibi *"aynı efsane bir bölgede fabulat işlevinde ortaya çıkarken başka bir bölgede bir inanç efsanesi olarak ortaya çıkabilir."* Rüzgârı satın alma efsanesi, kesinlikle şu noktayı gözler önüne seriyor: İlk varyant tam bir inanç efsanesidir, ikincisi bir geçiş ifadesi ve üçüncüsü ise tamamen fabulattır. Her aşama, batıl inancın özünde taşıdığı inancın farklı bir derecesini

temsil eder. İlki tamamen inanılan, ikincisi kısmen inanılan ve üçüncüsü ise tamamen inanılmayandır.

Böylece, belirli bir halk hikâyesinin bir fabulat ya da inanç efsanesi olarak sınıflandırılması, kısmen anlatının temel bir batıl inanç ya da halk inancıyla olan ilişkisine dayanır. Eğer batıl inanca inanılırsa, efsane inancı destekler ve bu tam bir inanç efsanesi olur. Eğer batıl inanca inanılmazsa, hikâye ya eğlencelik ya da fabulat olarak kalır. Elbette bu uç noktaların arasında inancın pek çok derecesi vardır. Efsanenin işlevi ve sınıflandırılması, birbiriyle ilişkili sorunlardır ve bunlar ayrı ayrı incelenemez. Eğer bir efsane, kendisiyle alakalı bir halk inancını içeriyorsa, onu mutlaka ayrıca dikkate almak gerekmektedir. Efsane ve batıl inancın işlev ve sınıflandırması üzerine yapılan çalışmalarda, bu ikisi arasında sık sık bir ilişki olduğu için altta yatan yapı fayda vermektedir. Folklor türleri, kendi kültürel bağlamlarında birbirinden izole edilmiş değildir; bu nedenle onlar birbirinden izole edilmiş şekilde incelenmemelidir. İnanç ve pratiğe kendi ilişkileri bağlamında bakıldığı zaman, Teksas kıyılarındaki balıkçıların efsaneleri kendi kültürlerinin yeni bir anlayışını vermektedir.

Ohio Devlet Üniversitesi
Columbus, Ohio

Notlar

1 Reidar Christiansen, The Mignatory Legends [Göçebe Efsaneler], Folklore Fellows Communication No. 175 (Helsinki, 1958), 4.

2 Wayland Hand, "Status of Europan and American Legend Study [Amerika ve Avrupa Efsane Çalışmasının Durumu]," Current Anthropology, 6 (1965), 441.

3 Linda Dégh, "Processes of Legend Formation, [Efsane Oluşumunun Süreçleri]" International Congress for Folk-Narrative Research in Athens, Lectures and Reports (Athens, 1965), 80.

4 Lauri Honko, "Memorates and the Study of Folk Beliefs [Memoratlar ve Halk İnançlarının İncelenmesi]" Journal of the Folklore Institute, I (1964), 5-19.

5 Önceki bir makalede halk inançlarını tek başına analiz etmiştim. Bakınız: "The Function of Magic Folk Belief among Texas Coastal Fishermen [Teksas Sahili Balıkçıları Arasında Büyüsel Halk İnancının İşlevi]" Journal of American Folklore, 82 (1969), 214-225.

6 Alan Dundes, "Brown County Supersititions [Brown County Batıl İnançları]," Midwest Folklore, II (1961), 28.

7 Honko, 9.

8 Fletcher Basset, Legends and Superstitions of the Sea and of Sailors, All Lands and at All Times [Bütün Topraklarda ve Tüm Zamanlarda, Deniz ve Denizcilerin Efsane ve Batıl İnançları], (Chicago ve New York, 1885), 445-446.

9 Vladimir Propp, Morphology of the Folktale [Masalın Biçimbilimi] (Austin, Texas, 1968); Alan Dundes, The Morphology of North American Indian Folktales [Kuzey Amerika Kızılderili Masallarının Biçimbilimi], Folklore Fellows Communication No. 195 (Helsinki, 1964), 153-170.

10 Bess Lomax Hawes, "La Lloroba in Juvenile Hall" Western Folklore, 27 (1968), 153-170.

11 Daniel Barnes, "Some Functional Horror Stories on the Kansas University Campus [Kansas Üniversite Kampüsündeki Bazı İşlevsel Korku Hikâyeleri]," Southern Folklore Quarterly, 30 (1966), 305.

12 "Structural Typology in North American Indian Folktales [Kuzey Amerika Kızılderili Masallarında Yapısal Tipoloji]", Alan Dundes "The Study of Folklore (Englewood Cliffs, N. J., 1965), 213-214.
13 Christiansen, 5.
14 Honko, 10.
15 Çıkış 20:7 [çn.]
16 a.g.m., 18.
17 Bu inancın bir çalışması için Zenci kültürü hakkındaki makaleme bakınız, "The Function of Folk Belief among Negro Fishermen of the Texas Coast," Southern Folklore Quarterly, 33 (1969), 87-88.
18 Honko 11.
19 a.g.m., 13.
20 Christiansen, 5.
21 Hand, 443.
22 Dégh, 83.
23 Mullen, "Negro Fishermen [Siyahî Balıkçılar]" 89-90.
Mullen, "The Function of Magic Folk Belief" 218-219.
24 Honko, 13.